

Het Amsterdams Bureau

De eerste tijd na de omwenteling van 1917 leefden de bolsjewieken in een revolutionaire roes. Sovjet-Rusland zou alleen overeind blijven wanneer de Europese arbeidersklasse de jonge proletarische staat te hulp zou schieten. Vanuit Moskou werden de arbeiders in het Westen aangevuurd om in opstand te komen tegen de bourgeoisie. De tekenen leken de nieuwe heersers in het Kremlin niet te bedriegen. Na de wapenstilstand in november 1918 giste en borrelde het in Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, beide verliezers van de Eerste Wereldoorlog. In januari 1919 gingen de arbeiders in Berlijn op de barricaden, en in het voorjaar toonde Beieren tijdelijk het aanzien van een communistische radenrepubliek. In dezelfde tijd vestigde Béla Kun een Sovjet-republiek in Hongarije. Voordat deze begin augustus ten onder ging, leek de revolutionaire vonk over te springen op Wenen. De voorbereide communistische machtsovername werd echter in de kiem gesmoord. Deze mislukkingen tasten Lenins vertrouwen in de aanstaande omwenteling in Europa eerst niet aan: de gebeurtenissen in Rusland hadden hem geleerd tegenslagen slechts als een tijdelijke achteruitgang te zien. Pas in de herfst zou hij wat gaan twijfelen.

Terwijl voor de bolsjewieken in 1919 de Europese revolutie zo nabij leek, was Rusland als gevolg van zijn geïsoleerde positie verder dan ooit verwijderd van het strijdtoneel. Door de Geallieerde omsingeling en de burgeroorlog waren de verbindingen van Moskou met de buitenwereld grotendeels afgesneden. De in de loop van 1918 geopende diplomatieke vestigingen in West-Europa waren aan het einde van dat jaar op last van de autoriteiten weer gesloten. Naar Rusland langs officiële kanalen verzonden telegrammen – zoals bijvoorbeeld door Coltof uit Nederland – werden vaak gecensureerd. Vertrouwelijke berichten langs deze weg waren uitgesloten.¹

Om in deze cruciale periode toch nog direct contact met haar geestverwanten te kunnen onderhouden, ging de Komintern ertoe over voorposten buiten Rusland te openen. Zo werd in maart 1919 in Wenen het Zuidoostelijk Bureau gevormd, dat betrekkingen onderhield met de communistische partijen in Oostenrijk, Tsjechoslowakije en op de Balkan. In mei ging in Kiev het Zuidelijk Bureau open. Later werd dit verplaatst naar Charkov. Ook in Stockholm, waar de bolsjewieken al langer voet aan de grond hadden, bevond zich een liaison-bureau van de Komintern.² In september 1919 besloot het EKKI tot de vestiging van vertegenwoordigingen in Amsterdam en in Berlijn.

West-Europäisches Sekretariat (wes) in Berlijn

Voor het opzetten van de Komintern-vestiging in de Duitse hoofdstad werd de Pool Jakob Reich aangezocht.³ Hij woonde jarenlang in Zwitserland. Na de Oktoberrevolutie koos Reich voor de bolsjewieken. Hij kreeg werk op de door Berzin geleide

Sovjet-Russische diplomatieke vertegenwoordiging in Bern. Ongetwijfeld zal hij daar ook Gorter hebben ontmoet, want de vriendin van de dichter, Jenne Clinge Doorenbos die in die tijd bij Gorter in Bern verbleef, verrichtte zo nu en dan werkzaamheden voor de Pool.⁴ Kort na de uitwijzing van Berzin door de Zwitserse autoriteiten vertrok Reich naar Moskou. Hier was hij present op het oprichtingscongres van de Komintern, waar hij Rutgers ontmoette.

Volgens zijn zeggen werd Reich door Lenin persoonlijk benaderd met het verzoek in Berlijn het *West-Europäische Sekretariat* (WES) van de Komintern op te richten. Hij zou hiervoor een miljoen roebel in Zweedse en Duitse valuta hebben meegekregen en nog een voorraad edelstenen, die hij letterlijk in een overvolle schatkamer in het Kremlin had kunnen uitkiezen.⁵ In de herfst van 1919 arriveerde Reich – die zich ‘James’ of ‘Thomas’ noemde – in Berlijn. Hij trof de KPD in staat van ontredering aan. Een paar weken na haar oprichting had de KPD een zware slag te verwerken gekregen, toen haar leiders Luxemburg en Liebknecht in de zogeheten Spartacusopstand in januari 1919 in Berlijn werden vermoord. De harde repressie door de Duitse autoriteiten bracht de KPD nog meer slagen toe. Bovendien was de partij in het eerste jaar van haar bestaan politiek hopeloos verdeeld.

In deze moeilijke situatie begon Reich zijn werk. Hij betrok enkele prominente Duitse communisten bij zijn activiteiten, zoals Paul Levi, die Luxemburg en Liebknecht als partijleider was opgevolgd; penningmeester Eduard Fuchs; partijtheoreticus August Thalheimer; de *éminence grise* Zetkin; en Münzenberg, de secretaris van de KJL.⁶ De leiding van de KPD drukte zo een zwaar stempel op het WES.

De voornaamste taak van het WES was de opbouw van een apparaat voor het onderhouden van de verbindingen tussen Sovjet-Rusland en West-Europa. Het secretariaat zorgde voor valse reispapieren voor de illegale koeriers die op en neer reisden tussen Moskou of Petrograd en Berlijn, en die vanuit de Duitse hoofdstad uitzwermden naar de rest van Europa. Voorts regelde het betrouwbare verblijfplaatsen onderweg. Daarnaast stichtte Reich een uitgeverij voor Duitstalige literatuur van de Komintern, waardoor Berlijn het centrum voor de communistische propaganda in West-Europa werd. Ten slotte had het WES een belangrijke financiële functie: het sluisde gelden van Moskou door naar de communistische partijen en hun uitgeverijen. ‘Auf diese Weise flossen Beträge in Höhe von Hunderten von Millionen durch die Hände des Gen. Thomas’, zo stellen de historici Wehner en Vatlin op basis van onderzoek in de Komintern-archieven.⁷

Amsterdams Bureau

Eenzelfde soort opdracht als Reich voor Duitsland moest uitvoeren, kreeg Rutgers voor Nederland. Nauwelijks was hij uit het sanatorium ontslagen en genezen verklaard, of het EKKI koos hem uit voor de oprichting van het zogenaamde Amsterdams Bureau. ‘Mann meinte dass Holland einerseits am meisten legale Bewegungsfreiheit ermöglichte und andererseits durch die Gruppe der Tribunisten mit

Gorter, Pannekoek, Wijnkoop, Roland Holst, u.a., die Gewähr für eine richtige marxistische Linie geben würde', zo schreef Rutgers later in zijn autobiografie voor de kaderafdeling van de Komintern.⁸ Wat betreft beide veronderstellingen zou men in Moskou bedrogen uitkomen, zoals zal blijken.

Dat Amsterdam naast Berlijn als tweede West-Europees filiaal van de Komintern was uitverkoren, lag enigszins voor de hand. De meeste leden van het EKKI hadden in de voorgaande jaren kennisgemaakt met de leidende tribunisten. Zo hadden Zinovjev en Balabanova Roland Holst in Zimmerwald ontmoet. Boecharin en Berzin – die na uit Bern te zijn teruggekeerd in Moskou de plaatsvervanger van Balabanova als secretaris van het EKKI was geworden – kenden Rutgers uit hun Amerikaanse tijd. Bovendien had Berzin met Gorter in Zwitserland vele uren gezamenlijk doorgebracht; Roland Holst had hij daarvoor al in Zimmerwald leren kennen. Verder achtte ook Lenin de Nederlanders redelijk hoog; zoals reeds vermeld had hij zelfs overwogen het oprichtingscongres van de Komintern in Amsterdam te houden.

Op 28 september 1919 besloot het EKKI tot de instelling van de 'Afdeling van de Komintern in Amsterdam', in de wandeling het 'Amsterdams Bureau' geheten.⁹ Het Bureau moest verbindingen met andere landen tot stand brengen en in ieder geval contact zoeken met het bureau van de Komintern in Stockholm. Verder diende het een blad uit te geven, een archief op te zetten, een bibliotheek in te richten en in januari 1920 een internationale conferentie bijeen te roepen.

Moskou wees Roland-Holst, Pannekoek, Gorter, Wijnkoop, Van Ravesteyn en Rutgers aan als leden van het Bureau in Amsterdam. Hun werkzaamheden hoefden zij niet pro deo te verrichten. Het EKKI stelde voor het Amsterdams Bureau een bedrag van twintig miljoen roebel ter beschikking – heel wat meer dan Reich in eerste instantie voor het WES in Berlijn had meegekregen. Rutgers kreeg het bedrag slechts voor een klein deel in contanten mee. Voor het merendeel had het de vorm van door de bolsjewieken geconfisqueerde edelstenen: vijf grote en een aantal kleinere – totale waarde in die tijd naar schatting 150.000 gulden.¹⁰ Een deel van het geld was voor de salarissen van de medewerkers bedoeld. Voor Gorter en Pannekoek had Moskou nog meer in petto: zij kregen als extraatje uit een bijzonder fonds 'een vastgesteld bedrag' toegewezen – met de bedoeling hen aan te stellen in dienst van de 'beweging'.¹¹ Het EKKI had grote plannen met deze twee, die zich een jaar later tot de felste 'linkse' critici van Moskou zouden ontpoppen. Pannekoek had echter geen zin in een functie als vrijgestelde; zijn positie als 'princiepueel theoreticus' kon volgens hem alleen maar gedijen wanneer hij materieel onafhankelijk was van de arbeidersbeweging. Daarnaast maakte Pannekoek in deze tijd carrière als sterrenkundige. Om niet in de problemen te geraken, ging hij zijn meer radicale artikelen ondertekenen met het pseudoniem K. Horner.¹²

Het EKKI fourneerde niet alleen de middelen voor het Amsterdams Bureau. Eerder al had het ook voor de CPH in de buidel getast. Op 16 september besloot de

Komintern-leiding voor het partijwerk in Nederland een half miljoen roebel aan kostbaarheden uit te trekken. Rutgers kreeg voor zijn 'dienstreis' naar Nederland 40.000 roebel aan reisgeld mee.¹³

Op 14 oktober, een dag voordat hij naar Nederland zou afreizen, nam Rutgers deel aan een zitting van het ЕККИ. De aanwezige leden Berzin, Boecharin, Balabanova en Platten benoemden hem tot gevolmachtigde van het ЕККИ binnen het Amsterdams Bureau.¹⁴ Op de valreep van zijn vertrek uit Moskou werd Rutgers nog bij Lenin in het Kremlin ontboden. Om drie uur 's nachts had hij een kort onderhoud met de Russische leider. Hun gedachtewisseling werd regelmatig gestoord door de rinkelende telefoon, die Lenin met het zuidelijke front in Toela verbond. Lenin was bang voor de val van deze stad, omdat de weg naar Moskou dan voor de Witte legers openlag. Op verzoek van Rutgers schreef Lenin een boodschap voor de Nederlandse communisten. Hierin wees hij hen op de benarde omstandigheden waarin Sovjet-Rusland verkeerde. Lenin had echter het vertrouwen in de goede afloop niet verloren. 'De overwinning der internationale proletarische Revolutie is ondanks alles, onvermijdelijk', zo hield hij zijn partijgenoten in Nederland voor.¹⁵

Rutgers was zeer ingenomen met de opdracht van de Komintern het Amsterdams Bureau gestalte te geven. Hij beschouwde het als een eervolle taak. Dat er in de praktijk nog heel wat obstakels lagen, zou Rutgers al snel ondervinden. Zowel in financieel als in politiek opzicht stuitte hij op grote problemen, waarbij de tegenstand niet alleen uit de hoek van de 'klassenvijand' kwam, maar ook van geestverwante zijde.

Berlijnse zwendel

De eerste zware tegenslag kreeg Rutgers te verwerken na zijn bezoek aan Berlijn. Nadat hij illegaal over de grens met Letland was gekomen, reisde hij via Riga en Stettin naar de Duitse hoofdstad. Hier zocht hij op verzoek van Lenin de Komintern-vertegenwoordiger in Duitsland, de Pool Mieczyslaw Bronski op, en de Duitse partijleiders Levi en Fuchs. De gesprekken die hij met hen voerde, vonden plaats tijdens overvloedige diners in kapitale villa's of luxueuze hotels. Hoewel Rutgers begreep dat deze leefwijze voor communisten een goede dekmantel kon zijn, ging de weelde hem veel te ver.¹⁶ Hij vond dat de Duitse kameraden op te grote voet leefden. Niettemin wisten deze Rutgers te overtuigen van de nijpende financiële situatie waarin de KPD verkeerde. Hij besloot daarop een deel van de kostbaarheden te verkopen en 400.000 mark beschikbaar te stellen aan de noodlijdende Duitse kameraden (toen ongeveer 12.000 gulden), zo verhaalde Rutgers later tegenover Berzin.¹⁷ Omdat hij het te riskant vond om het resterende kapitaal – in baar geld en in natura – in één keer mee naar Nederland te nemen, liet Rutgers het in Berlijn bij Fuchs achter. Na de affaire rond zijn vrouw aan het begin van dat jaar lag het immers voor de hand dat Rutgers als uiterst verdacht zou worden beschouwd. Het was een vooruitziende blik, want toen Rutgers begin november bij Oldenzaal de

grens over kwam, werd hij door de douane een dag vastgehouden. Daarna kon hij doorreizen naar Amersfoort, waar hij zijn vrouw Bartha weer zag. Voor het eerst sinds ongeveer acht jaar zette hij weer voet op Nederlandse bodem. Aan zijn omzwervingen over de wereld hield hij zijn schuilnaam over: zijn conspiratieve brieven ondertekende Rutgers met G.L. Trotter – afgeleid van globetrotter.

Het was Rutgers' bedoeling dat een koerier de in Berlijn opgeslagen kostbaarheden in gedeeltes zou nabrengen. Al snel werden twee edelstenen in Nederland bezorgd. Deze werden verkocht en leverden bijna 26.000 gulden op.¹⁸ De transactie leidde tot de nodige problemen, ook al omdat zij niet geheim bleef. Eind 1919 onthulde het Amsterdamse SDAP-raadslid Asser Benjamin Kleerekoper dat de communistische diamantbewerker Alex Lisser had lopen leuren met drie edelstenen.¹⁹ Kleerekoper mocht er dan wat naast zitten, hij had zeker niet helemaal mis geschoten. Uiteraard ontkende de CPH de aantijgingen. 'Ieder met gezonde hersenen zal begrijpen, dat – indien wij inderdaad op dergelijke wijze de beschikking hadden over het kleinste bedrag – onze krant er heel anders uit zou zien dan thans,' verdedigde de *Tribune* zich. Principiële bezwaren koesterde de partijleiding echter niet. Mocht het Moskou ondanks alle barrières toch eens gelukken om de CPH enige steun te verlenen, dan zou men niet weigeren.²⁰

Deze eerste nazending uit Berlijn bleek echter ook meteen de laatste te zijn. Het eind van het liedje was, zo schreef Rutgers aan Berzin in Moskou, dat er verder niets meer uit Berlijn kwam – de KPD had het door Rutgers achtergelaten kapitaal in eigen zak gestoken.²¹ Niet alleen financieel maar ook politiek kwam dit de Duitse partijleiders goed uit, want zij waren – niet geheel ten onrechte – bang dat Amsterdam de interne oppositie in de KPD materieel zou steunen.²²

Eind 1919 beklagde Rutgers bij Berzin zich over deze 'boevenstreek' van de Duitse kameraden. Reich, die Rutgers weer in Berlijn was tegengekomen, zou er net zo over denken. Rutgers stelde Berzin voor om de verbinding met Rusland niet meer over Berlijn maar over Riga te laten lopen. 'Solange die Kuriere mit Geld über Berlin gehen wird man sie da schon ausplündern.' Mocht de route toch over Duitsland gaan, dan was Reich – die Rutgers' vertrouwen genoot – de aangewezen figuur om als tussenpersoon te fungeren.²³ Tijdens zijn verblijf in Berlijn was Rutgers met Reich een technische taakverdeling overeengekomen tussen het WES en het Amsterdams Bureau. Boeken, brochures en periodieken zouden als regel in Berlijn worden uitgegeven, met als uitzondering een door het Amsterdams Bureau te publiceren bulletin. Reich zou verder hebben ingestemd met de aanwijzing van de Nederlandse vestiging als het hoofdbureau van de Komintern voor West-Europa en Amerika.

Opbouw Amsterdams Bureau

Door de Duitse zwendelpraktijken raakte het Amsterdams Bureau financieel in grote moeilijkheden, nog voordat het goed en wel met zijn werkzaamheden was

begonnen – ongetwijfeld niet tot ongenoegen van de KPD, die liever zag dat het Berlijnse WES in West-Europa het rijk alleen zou hebben. In de verwachting dat de financiën wel zouden volgen, was Rutgers als secretaris van het Bureau alvast met de opbouw begonnen. Een probleem hierbij was dat hij na zijn aankomst in Nederland weer last kreeg van zijn longen. Zijn dokter schreef hem een ligkuur voor, waardoor hij maandenlang het bed moest houden.

Ondanks zijn kwaal pakte Rutgers de zaken voortvarend aan. Hij huurde in Amsterdam aan de Leidsestraat een onderkomen en stelde Baars als chef de bureau aan.²⁴ Verder werden twee stenografen, een medewerker en een kantoorjongen aangenomen. Roland Holst kreeg de verantwoordelijkheid voor het bulletin. Het internationaal archief werd in Rotterdam gevestigd; de uitgever Willy Brusse kreeg hierover de leiding.²⁵ Hij moest documenten van de revolutionaire beweging verzamelen, zoals verslagen van belangrijke bijeenkomsten, archieven van organisaties en de correspondentie van vooraanstaande personen. Daarnaast had Brusse zich met de bibliotheek bezig te houden. Deze moest bestaan uit revolutionair-socialistische publicaties die sinds het begin van de Eerste Wereldoorlog waren verschenen. Om de verbindingen met het buitenland te onderhouden, werd de kunstschilder Johannes Proost aangezocht. Hij kreeg als opdracht een koeriersdienst op te zetten, waarbij de contacten met Moskou voorrang kregen. De eerste tijd pendelde hij vooral tussen Amsterdam en Berlijn heen en weer. Door al deze werkzaamheden vloog het geld weg, ook al omdat er daarnaast nog 7000 gulden ter beschikking was gesteld voor de uitgave van een tiental brochures van Gorter, en 2000 gulden ter ondersteuning van *de Tribune*.

Al met al kostten de activiteiten van het Bureau maandelijks ongeveer 10.000 gulden. Eind 1919 was er evenwel nog maar 31.000 gulden in kas (die al was gespekt door de verkoop van de beide edelstenen), een bedrag dat derhalve hooguit voor een paar maanden toereikend zou zijn.²⁶ De tering moest dus naar de nering worden gezet. Niemand van de door Moskou aangezochte personen had iets van het toegekende salaris van 3000 gulden per jaar genoten, behalve Rutgers zelf. Hij had geen inkomsten uit andere bron; bovendien was zijn bescheiden vermogen in de Verenigde Staten in beslag genomen. Door de nijpende financiële problemen zag Rutgers zich in maart 1920 gedwongen de medewerkers van het Bureau te ontslaan en de huur op te zeggen.

Ook *de Tribune* moest met minder steun toe, hetgeen hard aankwam. Ceton rekende Rutgers begin 1920 voor dat als gevolg van de stijgende prijzen het verlies per week maar liefst 500 gulden hoger zou liggen dan in 1919. Het water stond de penningmeester van de CPH aan de lippen. Hij zag als enige uitweg nog bijstand van de Russen, 'want zonder een geregelde hulp van een paar duizend gulden per maand zullen we er niet meer komen'. Ceton vroeg Rutgers bij het EKKI een goed woordje voor *de Tribune* te doen. 'Het kan toch onze Russische kameraden niet onverschillig zijn, dat het eenige grote dagblad dat èn theoretisch èn practisch in de

Internationale geheel op hun standpunt staat en hun tactiek steeds heeft verdedigd, zou moeten verdwijnen. Als ze het wisten, we gelooven, dat ze zouden helpen met al hun macht.²⁷ Rutgers kwam Ceton maar in geringe mate tegemoet. Hij gaf het advies de verkoopprijs van een los exemplaar met een cent te verhogen tot een stuiver. Verder zou het blad attractiever moeten worden door er regelmatig een 'Russische bijlage' aan toe te voegen. Hiervoor wilde Rutgers wel in de buidel tasten: 100 gulden per week, voorlopig voor één kwartaal.²⁸ Toen het geld echter opraaakte, zag Rutgers zich gedwongen deze bijdrage stop te zetten.

Politieke verdeeldheid

Boven op deze financieel-organisatorische complicaties kwamen ook nog eens de politieke strubbelingen tussen de leden van het Bureau. Het zou het tweede grote obstakel zijn voor Rutgers om zijn opdracht tot een goed einde te brengen. Hiervoor droeg Moskou een zekere verantwoordelijkheid. Met haar keuze van de Bureauleden had de Komintern een voorstel gedaan dat er op neerkwam water en vuur te verenigen. Het is vreemd dat de bolsjewieken zo achteloos waren over de onderlinge verhoudingen tussen de leidende Nederlandse communisten. In ieder geval had ЕККИ-secretaris Berzin beter kunnen weten, want Gorter had hem over zijn conflict met Wijnkoop en Van Ravesteyn uitgebreid ingelicht.

Na Gorters terugkeer uit Zwitserland was zijn relatie met de leiders van de СРН er alleen maar slechter op geworden. Zoals reeds vermeld, had in de zomer van 1919 de breuk zich voltrokken. Gorter schreef vervolgens een lange litanie, waarin hij al zijn reeds lang bekende klachten tegen de partijleiding opsomde. Hij gooide haar onder meer voor de voeten dat zij 'niet een zuivere en daardoor krachtige (zij het dan ook voorloepig zeer kleine) partij wilde, zoals Lenin en de Bolschewiki, maar een door aantal en vooral door stemmen machtige'.²⁹

Rutgers, die al sinds 1911 in het buitenland verbleef, was van al deze onmin en tweespalt amper op de hoogte. Dat zou echter snel veranderen. Na zijn aankomst belegde hij eind november 1919 in Amsterdam een gezamenlijke bijeenkomst met het door het ЕККИ uitverkoren vijftal. Meteen bleek dat de tegenstellingen tussen Wijnkoop en Van Ravesteyn enerzijds en Gorter anderzijds zeer groot waren.³⁰ Twistappel was nog altijd de buitenlandse politiek. Gorter meende dat Moskou de beide partijleiders niet zou hebben voorgedragen wanneer men op de hoogte was geweest van hun internationale opstelling. Wijnkoop wilde echter van geen wijken weten en noemde hun houding inzake Zimmerwald nog steeds juist. Beide kemp-hanen ruzieden ook met elkaar over de mogelijkheden voor de revolutie in Europa. Gorter achtte het evenals Pannekoek, Rutgers en Roland Holst zeer waarschijnlijk dat Duitsland het toneel voor de omwenteling zou zijn. Wat betreft de mogelijkheden in Engeland, de 'machtigste contra-revolutionaire staat' koesterde hij geen enkele illusie.³¹ Wijnkoop zag de zaak precies omgekeerd. Het Duitse proletariaat was volledig uitgeput, waardoor Duitsland 'een wal tegen de revolutie' was gewor-

den. 'Deze moet nu komen uit de Westersche landen en vandaar overgaan naar het hart van Europa. En dat zal gebeuren. In Engeland wordt thans de revolutie voorbereid.'³²

De partijvoorzitter en zijn kompaan Van Ravesteyn hadden weinig trek deel te nemen aan de door Moskou voorgestelde commissie, omdat zij hierin permanent in een minderheidspositie zouden verkeren. Om een 'dictatuur van Gorter' en een 'extremistische of uiterst-linksche meerderheid' te vermijden, eisten zij een grotere invloed van de CPH bij het Bureau. In geval van een conflict zou het partijbestuur moeten beslissen, zo meende Wijnkoop; de 'Holl. partij heeft historisch recht op controle'. De andere leden hadden daarin echter weinig zin. Rutgers merkte op dat het Bureau verantwoording schuldig was aan Moskou, en niet aan de Nederlandse partij.³³

Op de volgende bijeenkomst barstte de bom. Wijnkoop en Van Ravesteyn hadden eerst de koppen bij elkaar gestoken om een gemeenschappelijke lijn te bepalen. 'We moeten in 't kort waarborgen eischen dat wij als leidende elementen in de Holl. beweging niet in de rug zullen worden gevallen en bestookt door H.G[orter]'.³⁴ Volgens zei het duo tijdens de vergadering het vertrouwen in de niet-aanwezige Gorter op. Zij wilden niet met hem in het Bureau samenwerken, omdat zij er niet zeker van waren dat hij zich zou onthouden van aanvallen op de partijleiding. Pannekoek had geen goed woord over voor het optreden van Wijnkoop en Van Ravesteyn; hij vond dat 'de heren ... de gekrenkte leverworst spelen'.³⁵ Gorter, die eerder om gezondheidsredenen met de gedachte had gespeeld te bedanken voor het lidmaatschap van het Bureau, piekerde er nu niet meer over zich terug te trekken.³⁶ Rutgers, Roland Holst en Pannekoek vonden dat Wijnkoop en Van Ravesteyn zich moesten schikken. Het argument dat Rutgers hiervoor gebruikte, zal de beide partijleiders een gruwel zijn geweest: 'Verder is het niet twijfelachtig, dat de leden van het Executief Komitee in Moskou juist op Gorter en Pannekoek voor de vertolking van hun opvattingen in de eerste plaats het oog hadden'.³⁷ Wijnkoop antwoordde ontkennend: het was volgens hem zeer de vraag of het EKKI het tweetal had aangezien – laat staan bij voorkeur – wanneer het 'den Gorter en den Pannekoek der laatste jaren in hun daden en in hun niet-doen evenals in hun gedachten kende'.³⁸ Hoewel de zaak geheel vastzat, vond Rutgers toch een uitweg. Het zestal zou formeel tot de komende internationale conferentie aanblijven, waarna op deze bijeenkomst het Bureau definitief zou worden samengesteld.

Conferentie in Amsterdam

Aan het begin van 1920 werd zowel door het Amsterdams Bureau als door het WES een internationale conferentie voorbereid. Reich verzocht het Bureau om medewerking te verlenen aan de Duitse bijeenkomst.³⁹ Met de nodige tegenzin gingen de 'Amsterdammers' hiertoe over. Eigenlijk vond men dat er alleen in Nederland een conferentie moest worden gehouden, aangezien het EKKI Rutgers immers daartoe

opdracht had gegeven.⁴⁰ Het Amsterdams Bureau was dan ook al begonnen met de organisatie van de eigen internationale conferentie. Enkele leden waren naar het buitenland afgereisd om contacten te leggen met geestverwanten. De aan bed gekluisterde Rutgers verstuurde uitnodigingen naar allerlei groeperingen in West-Europa.

Half januari kwamen de eerste afgevaardigden uit Amerika en Engeland reeds in Nederland aan. Zij drongen erop aan om niet te lang te wachten.⁴¹ Dit was niet tegen dovemansoren gezegd. Toen het Bureau maar niets hoorde over de WES-bijeenkomst, besloot het begin februari zelf de conferentie te houden.⁴² Zo was het Amsterdams Bureau Berlijn te snel af, terwijl het tegelijkertijd de verantwoordelijkheid hiervoor bij het WES kon leggen.

De conferentie had plaats in Amsterdam in gebouw Heystee aan de Herengracht, vlak bij het Rembrandtsplein. Op 3 februari opende de zieke Rutgers de bijeenkomst. Hij zette uiteen dat Moskou mede voor Amsterdam had gekozen vanwege het politieke krediet dat de tribunisten hadden opgebouwd: 'comrades in Holland were known by their revolutionary tactics of over ten years to express the essentials of the communist international'.⁴³ Dat er over deze hoofdzaken in het Nederlandse organisatiecomité bepaald geen consensus bestond, werd de afgevaardigden al snel duidelijk. Ten overstaan van het internationale gezelschap vlogen Gorter en Wijnkoop elkaar diverse malen openlijk in de haren, waarbij de laatste op weinig zachtzinnige wijze de oren waste.⁴⁴ Niettemin besloten de afgevaardigden formeel het Internationaal Bureau in Amsterdam te vestigen, onder leiding van een driemanschap bestaande uit Rutgers, Roland Holst en Wijnkoop als vertegenwoordiger van de CPH.⁴⁵

Tot voorzitter van de conferentie werd Wijnkoop gekozen.⁴⁶ Mannoury trad op als secretaris. Als vertaalsters fungeerden de schrijfster Augusta de Wit en Heleen Ankersmit, die na haar bedanken voor de SDAP in communistisch vaarwater was geraakt.⁴⁷ De Nederlanders vormden het leeuwendeel van het gezelschap. Naast de al genoemde Rutgers, Roland Holst, Wijnkoop en Gorter waren ook Pannekoek en Van Ravesteyn aanwezig. Zo nu en dan verschenen 'gasten', zoals Henk Sneevliet en Bouwman, respectievelijk penningmeester en voorzitter van de NFT; Ceton, Dirk Struik, De Visser, en het christen-socialistische Tweede-Kamerlid Kruyt. De Nederlander Richard Manuel – alias R. van Riel, die beweerde betrokken te zijn geweest bij de Hongaarse Sovjet-republiek van Kun – vertegenwoordigde Hongarije.⁴⁸

De opkomst uit het buitenland viel behoorlijk tegen. Niet alleen lieten de geïnviteerde Scandinaviërs het afweten, maar ook de uitgenodigde leiders van het Franse Comité de la 3e Internationale, Monatte en Lorient.⁴⁹ In feite was hoofdzakelijk de Angelsaksische wereld vertegenwoordigd. Uit de Verenigde Staten was Louis Fraina gekomen, de internationaal secretaris van de Amerikaanse communistische partij. Hij was een oude bekende van Rutgers; samen hadden zij in New York een socialistisch blad geredigeerd.⁵⁰ Fraina werd vergezeld door de koerier Jacob Nosovitsky.

Een van de Engelse gedelegeerden, Fred Willis, twijfelde aan de betrouwbaarheid van deze persoon, maar Fraina stond geheel in voor zijn reisgenoot – ten onrechte zoals later zou blijken, want Nosovitsky werkte als *undercover agent* ‘N-100’ voor het Department of Justice in New York.⁵¹ Naast Willis waren verder uit Engeland aanwezig John Hodgson, Jack Murphy en Pankhurst. Zij vertegenwoordigden partijtjes die later in de CPGB op zouden gaan.⁵² Van Overstraeten vertegenwoordigde een Belgische communistische groepering, een van de bestanddelen van de toekomstige KPB. Op voorstel van Pannekoek was ook de oppositie in de KPD present.⁵³

Tijdens de conferentie meldde zich verder terloops de Rus Michail Borodin. Deze Komintern-gezant was in 1919 als vertegenwoordiger van het Russische Rode Kruis naar de Verenigde Staten gegaan voor een geheime missie. De heenreis voerde over Nederland, waar hij Wijnkoop ontmoette die hem verder hielp.⁵⁴ Borodin moest kroonjuwelen het land binnen smokkelen voor de armlastige Sovjet-Russische handelsdelegatie in Washington. Vervolgens reisde hij door naar Mexico. Op de terugweg naar Moskou, om daar het tweede Komintern-congres bij te wonen, deed hij Amsterdam aan.⁵⁵

Borodin en Rutgers hadden elkaar waarschijnlijk eerder in 1919 in Moskou ontmoet.⁵⁶ Hij was echter niet de speciale afgezant van de Komintern waar Rutgers bij het ЕККИ om had verzocht. Het liefst had Rutgers Berzin zelf er in Amsterdam bij gehad. Wanneer dat niet mogelijk was, dan hoopte Rutgers dat de ЕККИ-secretaris een boodschap kon sturen ‘about action we might be able to prepare in Western Europe in line with the policy over there’. Ook deed Rutgers een beroep op Litvinov, en poogde hij Balabanova te bereiken om haar naar Nederland te noden.⁵⁷ Op geen van de verzoeken kwam echter een reactie. Amsterdam bleef dus in het ongewisse over de politieke standpunten die op dat moment in Moskou werden gehuldigd. Deze onwetendheid zou het Bureau duur komen te staan.

Al met al waren er dus niet meer dan vier landen op enigszins ordentelijke wijze vertegenwoordigd: Nederland, Engeland, de Verenigde Staten en België. De KPD, de belangrijkste communistische partij na de Russische, was niet aanwezig. De bijeenkomst in Amsterdam was dus verre van representatief. Dat eerst Borodin en later de Zwitserse communist Herzog zich nog in dit gezelschap voegden, veranderde daaraan weinig. Wijnkoop vond echter dat er van een ‘vrij belangrijke conferentie’ sprake was, ‘belangrijker in zijn samenstelling en gevolgen dan één der vorige, behalve de oprichting [van de Komintern] natuurlijk’.⁵⁸

Ingrijpen politie

Herzog was over Berlijn gereisd, waar hij had gehoord dat een delegatie van de KPD zich reisvaardig maakte. Voordat deze arriveerde, was de conferentie echter al gestaakt. De autoriteiten hadden lucht gekregen van de bijeenkomst. Achteraf bleek dat onder anderen Fraina de politie onbewust op het spoor had gezet. Bij zijn aan-

komst in Nederland had de douane zijn valse papieren voorzien en hem vervolgens in de gaten gehouden. ‘Hij is klein en draagt een schildpaddenbril met groote glazen, waarschijnlijk om zijn opvallend schele ogen te bedekken’, aldus het rapport van de CID.⁵⁹ Fraina wees zo de weg naar de conferentie in Amsterdam. Kennis van wat er werd besproken verkreeg de dienst door enkele agenten in burger zich met een dictafoon in een wandkast in de vergaderzaal te laten verstoppelen. Voordat deze luistervinken werden ontdekt door Borodin – niet toevallig de conspiratief meest ervaren deelnemer van de conferentie – had de inlichtingendienst al enkele dagen ongestoord zijn gang kunnen gaan. Zo vernamen de Nederlandse autoriteiten Rutgers’ mededeling dat de Sovjet-regering twintig miljoen roebels ‘oude waarde’ in de vorm van diamanten en parels ter beschikking had gesteld, ‘vertegenwoordigende alzo ruim 22.000.000 gulden’ – een nogal opgeblazen bedrag.⁶⁰

De uitvoerige verslagen werden naar het liberale *Algemeen Handelsblad* doorgespeeld, dat gretig onthullingen deed over de conferentie. Zijn sociaal-democratische tegenhanger *het Volk* liet zich deze kans om de communisten een hak te zetten niet ontlopen en deed ook een duit in het zakje.⁶¹ Rutgers’ afgeluisterde mededeling dat Moskou fondsen had uitgetrokken, was natuurlijk koren op hun molen. Beide dagbladen poogden een verband te leggen tussen de in die dagen uitgebroken staking in de Amsterdamse en Rotterdamse havens enerzijds, en de aanwezigheid van de NFT-kopstukken Bouwman en Sneevliet op de conferentie en de Russische roebels die de CPH zou hebben ontvangen anderzijds. Wijnkoop ontkende in *de Tribune* de beschuldigingen echter glashard. ‘Wij herhalen intusschen, dat nooit nog diamanten of andere edelgesteenten door de Sowjet-Regeering ter beschikking zijn gesteld van een Uitvoerend Bureau der Communistische Internationale ... en dat noch de Communistische Partij hier te lande, noch de Tribune, noch het pas opgerichte Internationale sub-Bureau te Amsterdam, noch eenige der personen aan deze drie lichamen verbonden, persoonlijk, over welke noemenswaarde som dan ook, voor welke actie ter wereld, de beschikking hebben.’⁶² Wijnkoop loog letterlijk alsof het gedrukt stond, in een blad dat mede met Russische steun op de been werd gehouden. Ook ontvingen de stakende transportarbeiders later een lening van Rutgers van ongeveer 9000 gulden.⁶³

Om de autoriteiten op het verkeerde been te zetten, werden de zittingen elders in Amsterdam voortgezet, bij Mannoury thuis. Het hielp niet veel, zoals Pannekoek in zijn memoires beschreef. ‘Ook hier ontbrak ons alle gave van conspiratie; als het tijd voor lunch was, zwermden wij uit naar een café in de buurt met tuin, zetten aan tafeltjes onze discussies in vele talen voort, en moeten op het andere publiek zeker de indruk van een internationale konferentie gemaakt hebben.’⁶⁴ Ook werd er nog vergaderd in de woning van Wijnkoop, aan het Pretoriusplein. Ingrijpen van de politie maakte echter een einde aan deze bijeenkomst. Enkele afgevaardigden, die geen geldige papieren hadden, werden opgepakt en zonder pardon het land uitgezet. Op basis van notities die bij Van Overstraeten waren gevonden en het verslag

van de eveneens gearresteerde Nosovitsky kregen de autoriteiten een goed beeld van wat er allemaal besproken was. De later gearriveerde vooraanstaande Duitse communiste Zetkin werd op het station van Amersfoort aangehouden en naar Amsterdam overgebracht. De sociaal-democratische wethouder Wibaut – die vijftien jaar eerder tot *de Nieuwe Tijd*-groep had behoord – sprong voor zijn oude Duitse kennis in de bres en wist haar vrij te krijgen.⁶⁵

De regering van het ‘land van de slappe reactie’, zoals Lenin Nederland ooit had genoemd, kon dus wél haar tanden laten zien. Mede door haar toedoen eindigde de revolutionaire bijeenkomst in een fiasco. Het organiserende Amsterdams Bureau moest echter de hand ook in eigen boezem steken. Roland Holst legde later de vinger op de zere plek. ‘Het gemis aan ervaring van onze partij wat illegale actie betreft, en andere omstandigheden hadden sommige noodzakelijke voorzorgen verhinderd, die het wellicht mogelijk zouden gemaakt hebben de conferentie tot een goed einde te brengen.’⁶⁶ De eerste krachtproef voor het Amsterdams Bureau was door het gebrek aan conspiratieve ervaring een grote mislukking geworden, hetgeen leidde tot gezichtsverlies voor de tribunisten.⁶⁷ Met de snelle organisatie van de conferentie had men de Duitsers een slag voor willen zijn. Nu keerde die overhaasting zich als een boemerang tegen het Amsterdams Bureau. Het WES, dat in tegenstelling tot het Bureau in korte tijd een goed geolied illegaal apparaat met vele verbindingen had opgebouwd, spon er garen bij. Het had zo bij de ontluikende competentiestrijd tussen Amsterdam en Berlijn de beste papieren.

Gespannen relatie Amsterdam – Berlijn

Na het politie-optreden werd besloten de conferentie af te blazen en met een kleinere groep ten huize van Rutgers in Amersfoort verder te praten. Toen de Duitse delegatie in Nederland aankwam, reisde deze naar Rutgers door. Zij bestond uit Paul Frölich, Zetkin, Münzenberg en Bronski, die niet alleen het WES maar ook de RCP zei te vertegenwoordigen. Rutgers had het niet zo op Bronski; hij meende dat deze geheel op de lijn van de Duitse partijleiding zou zitten.⁶⁸

De Duitsers waren bepaald niet te spreken over de uitkomsten van de conferentie. Dit gold in de eerste plaats de afbakening van het werkterreinen van het Bureau en van het WES. Zonder dat zij daarin gekend waren, was afgesproken dat Amsterdam West-Europa en Amerika zou bestrijken; Berlijn kreeg Centraal- en Zuidoost-Europa toebedeeld. Veel erger voor de Duitsers was dat het Amsterdams Bureau voor zichzelf een leidende rol had opgeëist. Berlijn werd ondergeschikt verklaard aan Amsterdam: het WES werd gedegradeerd tot onderafdeling van het Bureau. Het Sekretariat kon voor zijn eigen territorium zelfstandig oproepen uitgeven, maar voor de publicatie van algemene manifesten of het beleggen van internationale conferenties moest het eerst overleg voeren met het in Nederland gevestigde Bureau. Amsterdam had uiteindelijk de touwtjes in handen: ‘internationale oproepen, proclamaties en acties gaan uitsluitend uit van het Amsterdamsch Bureau’.⁶⁹

Hoewel deze taakverdeling slechts voorlopig was, was zij voor de Duitse afvaardiging onverteerbaar. Geheel onbegrijpelijk is dit niet: de KPD, die in de herfst van 1919 meer dan 100 000 leden telde, had er weinig behoefte aan onder de politieke leiding van de Nederlandse dreumes (de CPN had hooguit ruim 2400 leden) te komen staan. De Duitsers wezen op de eenzijdige samenstelling van de conferentie, haar voortijdige einde en het feit dat het WES niet had kunnen meebeslissen als gevolg van de te laat verzonden uitnodiging. Onverbloemd verklaarden de Duitsers de rollen te willen omdraaien: de centrale leiding zou in Berlijn bij het WES moeten liggen.⁷⁰ De gemoederen liepen in Amersfoort hoog op. Na uren van moeizame besprekingen werd afgesproken dat het WES en het Amsterdams Bureau voorlopig allebei hun activiteiten zouden voortzetten, waarbij zij onderlinge conflicten poogden te vermijden. Een representatief samengestelde conferentie in mei zou dan de organisatorische knopen moeten doorhakken.⁷¹

Beschuldigingen over en weer

De gereserveerdheid van de Duitse delegatie ten aanzien van de Nederlanders was niet uitsluitend het gevolg van de besluiten van de conferentie. Al tijdens zijn tussenstop in Berlijn op weg naar Nederland in de herfst van 1919 had Rutgers bij de leidende Duitse communisten een zekere weerstand gevoeld tegen de plannen die het EKKI met de tribunisten had. ‘Man erwartete wenig tüchtige Arbeit von den Holl. Genossen und war besonders dagegen, dass eine Konferenz oder ein Bureau in Amsterdam zusammen kommen würde,’ berichtte Rutgers aan Berzin.⁷² Nu het door de KPD gedomineerde WES op het tweede plan dreigde te raken, gingen de reserves over in een openlijke campagne tegen het Amsterdams Bureau.

De bij Rutgers in Amersfoort gemaakte afspraken ten spijt opende de Duitse delegatie na haar terugkeer de aanval op Amsterdam als vestigingsplaats. Gezien het feit dat de KPD – op dat moment – in Duitsland verboden was en men in Nederland over een grotere legale bewegingsvrijheid beschikte leek Amsterdam voor de hand te liggen, aldus de brief die Rutgers uit Berlijn ontving. Toch zei dit volgens de Duitsers niet al te veel: het politie-optreden tijdens de conferentie had immers aangetoond dat ook de Nederlandse autoriteiten uit hun slof konden schieten wanneer de communistische dreiging de kop op stak. Bovendien kende de relatieve rust in Nederland een keerzijde. In Duitse ogen betekende dit dat het Komintern-bureau zich in een land bevond dat niet was opgenomen in de revolutionaire stroom. Hierdoor ‘wird es den Genossen schwer werden, die taktischen und politischen Probleme der einzelnen Parteien scharf und richtig zu erfassen und ihnen entsprechenden politischen Ausdruck zu geben.’⁷³ In Duitsland – het revolutionaire epicentrum – lag dat natuurlijk geheel anders. In het bijzonder de germanofobe Wijnkoop en Van Ravesteyn zullen hebben gegruid van deze argumentatie.

Vlak daarna bracht Zetkin uitgebreid verslag uit aan Moskou. Ze meldde dat Wijnkoop had gezegd dat de bijeenkomst de best georganiseerde en meest succes-

volle internationale conferentie was geweest sinds het uitbreken van de oorlog in 1914 – daarmee de Amsterdamse conferentie boven die van Zimmerwald plaatsend. Dit alles werd de Duitse revolutionaire toch te gortig. ‘So lieb mir persönlich die führenden Kommunisten Hollands sind, so hoch ich sie menschlich schätze, hat doch Vorbereitung u. Verlauf der Konferenz gezeigt, dass sie weder theoretisch noch praktisch als revolutionäre Kämpfer auf der Höhe stehen u. allein die Aktionen der III. Internationale in Westeuropa bestimmen u. leiten können.’ Aan het einde van haar rapport bleef weinig van haar persoonlijke sympathie voor de leidende Nederlandse revolutionairen over. Met een in venijn gedoopte pen schreef Zetkin dat de tribunisten in de Internationale aanzien en invloed poogden te verwerven die zij in eigen land misten. ‘Ihr einziger Rechtstitel auf die Leitung der Internationale in Westeuropa ist das Geld. Die K.P.D. kann diesen Unfug nicht mitmachen.’⁷⁴ Later haalde Zetkin in het openbaar keihard uit naar het Amsterdams Bureau. Op het partijcongres van de KPD hekelde ze het amateuristische optreden van de Nederlanders. Zo eiste ze dat het Komintern-hoofdkwartier in Duitsland gevestigd werd: ‘Der Sitz der westeuropäischen Vertretung der III. Internationale gehört dorthin, wo die Revolution handelt, kämpft, lebt.’⁷⁵

Rutgers betaalde de KPD met gelijke munt terug. Tijdens het Duitse partijcongres zouden enkele buitenlandse gedelegeerden zijn belasterd en anderen gearresteerd. Gezien deze onregelmatigheden ‘wundern wir uns über den Ton Ihres Schreibens in Bezug auf die Konferenz in Amsterdam’, schreef hij Reich.⁷⁶ Verder gaf Rutgers de Duitsers gelijk dat het inderdaad niet eenvoudig was de politieke situatie in het buitenland op haar juiste waarde te schatten, ‘aber schwerer ist es noch taktische Differenzen im eigenen Lande unparteiisch zu beurteilen.’⁷⁷ Rutgers doelde hiermee op de wijze waarop de KPD-leiding de ‘linkse’ oppositie uit de rijen van de partij joeg. Voor alle duidelijkheid voegde hij er nog aan toe dat het Amsterdams Bureau niet van plan was de politieke leiding van het WES te erkennen. Hij koos de aanval door van Bronski onmiddellijk de overmaking van 60.000 gulden van de voor het Amsterdams Bureau bestemde gelden te eisen. Het ging hier om een rechtmatige aanspraak, aldus Rutgers. Hij wilde absoluut de zelfstandigheid van het Bureau niet prijsgeven: ‘die Beiträge können wir nicht acceptieren als eine Art monatliche Unterstützung aus Berlin.’⁷⁸ Hij schatte dat de edelstenen die nog in Berlijn lagen, een waarde hadden van minimaal vijf miljoen mark (zo’n 150.000 gulden).⁷⁹

Terwijl Rutgers zo met een stalen gezicht de bal naar de Duitsers terugkaatste, was hij tegenover Berzin heel wat minder zeker van zijn zaak. Hij bleef weliswaar van mening dat Amsterdam de uitgelezen plaats was voor het Bureau, maar hij kon zich nu ook wel een positie van een soort tussenstation voorstellen, waarbij Berlijn als hoofdkwartier fungeerde. Rutgers gaf toe dat de situatie in Nederland minder gunstig was dan hij in Moskou had gedacht. De prijzen lagen hoog, en onder het kleine aantal partijleden was het moeilijk de juiste krachten te vinden. Bovendien

was er nog de onderlinge animositeit. ‘Das Land ist zu klein, die Bewegung zu eng und wenn Moskau wider Verbindungen bekommt, wären wir sehr glücklich und gerne bereit als eine untergeordnete Durchgangsstelle Dienste zu leisten.’⁸⁰

Radek en de partijstrijd in de KPD

Los van de financiële en organisatorische conflicten kwam het Amsterdams Bureau ook op politiek terrein in frontale aanvaring met Berlijn. De geschilpunten betroffen het parlementarisme en de houding ten aanzien van de vakbonden – twee punten die in de Duitse partijstrijd op dat moment een belangrijke rol speelden. Zoals reeds vermeld, werd de KPD eigenlijk al vanaf haar oprichting verscheurd door tweespalt. De partijleiding, aangevoerd door Levi, was een uitgesproken voorstander van verkiezingsdeelname. De linkse oppositie daarentegen sprak zich uit voor het radenstelsel en tegen het parlement. Ook had zij sterke bezwaren tegen de voorkeur die de KPD-top aan den dag legde voor het werken in de traditionele vakbonden. De oppositionelen wilden deze vervangen door revolutionaire bedrijfsorganisaties, de zogeheten *Arbeiter-Unionen*. Naast deze strategische kwesties ging het conflict ook over de partijstructuur. De KPD-leiding wilde de partijorganisatie, als bewuste voorhoede van de arbeidersklasse, centraliseren – dat wilde zeggen: op leninistische leest schoeien. De linkervleugel streefde een meer democratisch, federaal model na.

In de loop van 1919 raakte deze linkse stroming in de KPD door toedoen van de partijleiding in het defensief. Op de achtergrond speelde Karl Radek hierbij een belangrijke rol. Radek, een oude bekende van Pannekoek en de andere leidende tribunisten, was na de Oktoberrevolutie naar Rusland gegaan. Een jaar later dook hij op in Duitsland, als vertegenwoordiger van Moskou. Begin 1919 werd hij gearresteerd en in de Moabit-gevangenis in Berlijn vastgezet. Vanachter de tralies onderhield hij contact met de KPD en fungeerde hij min of meer als haar ideologische gids.⁸¹ Partijleider Levi consulteerde Radek meer dan eens. Beiden waren van mening dat het revolutionaire tij in Duitsland aan het verlopen was en dat daarom de tactiek aanpassing behoeft. In de nieuwe omstandigheden moest via het parlement en de vakbonden de communistische invloed worden vergroot.⁸² Deze opvattingen werkte Radek samen met Thalheimer en Zetkin, die hem in zijn cel bezochten, uit. Eind 1919 publiceerde het WES het ontwerp van deze *Leitsätze*.⁸³

Inmiddels was Levi er in de herfst van dat jaar met de nodige chicanes in geslaagd op het congres van de KPD een krappe meerderheid voor zijn standpunten te vinden. De oppositie – bijna de helft van de ledenaanhanger – verliet hierna deels vrijwillig, deels gedwongen de partij. In april 1920 richtte zij de *Kommunistische Arbeiter-Partei Deutschlands* (KAPD) op.⁸⁴ In Moskou was men niet blij met de partijstrijd. In december 1919 ontving Rutgers van het EKKI het verzoek in het conflict als officiële Komintern-bemiddelaar op te treden. Hij moest proberen een definitieve splitsing te voorkomen. Vanwege zijn gezondheidsproblemen zag Rutgers van

deze opdracht af. Als plaatsvervanger kwam Pannekoek in aanmerking, maar na overleg met hem en Gorter besloot Rutgers om geen bemiddelingspoging te wagen. De kans op succes was te klein, ook al omdat Pannekoek midden in het links-oppositionele kamp in de KPD stond.⁸⁵ Rutgers was evenmin neutraal. In een brief aan Moskou wees hij de KPD-leiding als de grote boosdoener aan: zij zou haar machtspositie misbruiken en van een vergelijk niets willen weten. Van de uit de koker van Radek komende Leitsätze moest hij niets hebben. Rutgers schreef aan Berzin benieuwd te zijn naar zijn en Boecharins oordeel over dit 'nieuwe opportunisme'.⁸⁶ Ook Pannekoek was teleurgesteld over de opvattingen van Radek, met wie hij vóór de Eerste Wereldoorlog samen vooraan in de links-radicalen rijen had gestaan.⁸⁷

In de Duitse partijstrijd kwam het Amsterdams Bureau op voor de belangen van de oppositie. Deze inmenging zette bij de KPD-leiding natuurlijk kwaad bloed. Na haar oprichting had de KAPD verzocht om toetreding tot de Komintern. Nadat het WES had verklaard tegen toelating te zijn, kwam het Amsterdams Bureau prompt in het geweer. Het wees erop dat het WES grotendeels uit KPD-leden bestond, waardoor het als rechter in eigen zaak optrad. Bovendien vond Amsterdam dat de KPD-leiding de oppositie 'systematisch' uit de partij had gedreven. De conclusie van het Bureau luidde dat de KAPD gewoon als lid van de Komintern moest worden beschouwd, totdat het eerstkomende congres over deze kwestie kon oordelen.⁸⁸ Moskou zou de KAPD inderdaad voor deze bijeenkomst uitnodigen maar daarbij zulke voorwaarden stellen, dat de KAPD eieren voor haar geld koos en uiteindelijk niet aan de beraadslagingen deelnam.

Politieke opstelling Amsterdams Bureau

In zijn verklaring over de KAPD bevestigde het Amsterdams Bureau nog eens openlijk zijn linkse positie. Het beschouwde het krachtens zijn mandaat van Moskou als zijn taak 'er voor te waken dat minderheden van links in hun opkomst worden belemmerd'. Aan deze tolerante opstelling was eigenbelang niet geheel vreemd, want politiek gezien stond 'Amsterdam' dichterbij de KAPD dan bij de KPD. De twee door Pannekoek voor de conferentie in Amsterdam opgestelde resoluties over het parlementarisme en de vakbonden – waarin de echo van de 'Hollandse School' doorklonk – toonden dat overvloedig aan.⁸⁹

De Komintern had zich op het oprichtingscongres afwijzend uitgelaten over verkiezingsdeelname. Na de anti-parlementaire retoriek van het begin nam Moskou gas terug. In september 1919 verklaarde voorzitter Zinovjev dat onder de dictatuur van het proletariaat het parlement weliswaar plaats zou maken voor de sovjets, maar dat het onder het kapitalisme gewenst kon zijn de volksvertegenwoordiging te benutten om de revolutie te bevorderen. 'Whether at any given moment to take part in elections, in the electoral campaign, depends on a number of concrete circumstances which must be very carefully considered in the given country at the given time.'⁹⁰

De resolutie van Pannekoek over het parlementarisme was grotendeels gebaseerd op het rondschrijven van Zinovjev. Wel benadrukte Pannekoek sterker dan de Komintern-voorzitter de mogelijkheid van een boycot ten tijde van revolutionaire woelingen. Wanneer in zo'n periode het parlement het orgaan van de contrarevolutie werd en er tegelijkertijd sovjets waren ontstaan, kon het noodzakelijk zijn geheel en al van verkiezingsdeelname af te zien om alle krachten te concentreren op de directe massa-actie.⁹¹ Pannekoeks slotsom was echter bijna letterlijk identiek aan die van Zinovjev, namelijk dat het besluit tot verkiezingsdeelname moest worden overgelaten aan de arbeidersklasse van de landen zelf.

Op de Amsterdamse conferentie kon deze resolutie niet behandeld worden als gevolg van het ingrijpen van de politie. En passant werd de houding ten aanzien van het parlement wel meegenomen in de resolutie over de vakbonden. De afgevaardigden spraken unaniem uit dat het doel van het revolutionaire proletariaat de verovering van de staatsmacht was. 'Noch parlementen, noch de vakverenigingen zijn daarvoor geschikte middelen, maar massale actie en arbeidersraden, massale actie om alle arbeiders, georganiseerd en ongeorganiseerd, te samen te brengen en te verenigen tot een openlijke en directe worsteling om de macht, en de raden als de organen van den revolutionairen arbeidersstaat, van de proletarische dictatuur.'⁹² Met deze categorische afwijzing van het parlement ging de conferentie een stapje verder dan Zinovjev en Pannekoek.

Op het terrein van de vakbonden nam Amsterdam eveneens een tamelijk radicaal standpunt in, zoals uit de hierboven aangehaalde resolutie blijkt. Er sprak een sterk wantrouwen uit tegen de traditionele bonden, wat spoorde met de oriëntatie van de CPH op het NAS. De reformistische vakbeweging (in Nederland belichaamd in onder meer het NVV) zou een handlanger van het kapitaal zijn geworden en niet meer in staat tot een beslissende actie tegen het kapitalisme. De bestaande vakbonden moesten daarom van binnenuit worden 'gerevolutioneerd', of anders vervangen door geheel nieuwe, krachtige, anti-kapitalistische bedrijfsorganisaties.

Zoals te verwachten viel, stond de KPD en het door haar gedomineerde WES volstrekt afwijzend tegenover deze stellingnames.⁹³ Ook andere partijen in West-Europa joeg het Bureau tegen zich in het harnas. Zo deed Amsterdam in het voorjaar een beroep op de Britse communisten om zich beslist niet bij de Labour Party aan te sluiten – wat slecht viel bij een van de partijen die in de CPGB op zou gaan. Op het congres van de SFIO in Straatsburg riep Roland Holst weerstanden op toen zij namens het Bureau de mening verkondigde dat de rechtervleugel van de Franse partij maar uitgestoten moest worden als deze zich verzette tegen aansluiting bij de Komintern.⁹⁴

Deze steilheid en bemoeizucht bezorgden het Amsterdams Bureau natuurlijk vele vijanden. Men hield echter voet bij stuk. Geheel in de lijn van de tribunistische dogmatische traditie schreef Rutgers aan Berzin dat onder alle omstandigheden een principiële politieke lijn geboden was. Dit hield volgens hem in: 'kein Entgegen-

komende Haltung gegen Zentrumsgruppen, scharfer Kampf innerhalb oder ausserhalb aber jedenfalls *gegen* reaktionären Gewerkschaften [...und gegen] alle Formen der bürgerlichen Demokratie ... Dagegen alle Energie gerichtet auf Massenaktionen auch wo diese mit syndicalistischen Tendenzen behaftet sind, grosse Wert auf Hebung der revolutionären Energie ... Wer das jetzt für verfehlt hält, soll nicht Amsterdam als Zentralstelle befürworten.⁹⁵

Opheffing Amsterdams Bureau door het ЕККИ

Ongetwijfeld had Rutgers er geen weet van dat hij met deze woorden eigenlijk het doodvonnis over het Amsterdams Bureau afriep. Terwijl de tribunisten in Nederland nog alle kaarten zetten op de aanstaande revolutie, had Moskou deze voorlopig afbesteld. Radek, die na zijn vrijlating in januari 1920 naar de Russische hoofdstad was teruggekeerd, wist de leidende bolsjewieken ervan te overtuigen dat hun verwachtingen van de omwenteling in Europa veel te hooggespannen waren.⁹⁶ Tegelijkertijd kreeg Moskou door het opheffen van de Geallieerde blokkade een betere en reëlere kijk op de Europese situatie.

Na zijn aankomst loste Radek Berzin en de in ongenade gevallen Balabanova af als secretaris van de Komintern en werd hij de tweede man na Zinovjev. Van de nieuwe koers die de Komintern ging varen, werd het Amsterdams Bureau het eerste slachtoffer. Begin februari kwam het ЕККИ bijeen om zich te buigen over een brief van Rutgers. De aanwezigen, onder wie Radek, Zinovjev en Berzin, oefenden grondige kritiek uit op de thesen van het Amsterdams Bureau.⁹⁷ Dit oordeel zou Rutgers nooit bereiken. Eind april besloot het ЕККИ het mandaat van Amsterdam in te trekken vanwege de 'sectarische politiek'. 'Das holländische Bureau hat in einer Anzahl wichtiger Fragen eine Stellung eingenommen (Gewerkschaftsfrage, Parlamentarismus), die gegen die Stellung der Exekutive der 3-ten Komm. Intern. ausläuft', zo luidde het door Radek ondertekende besluit. De tribunisten leden in de prestigeslag met Berlijn een smadelijke nederlaag, want het ЕККИ decreeteerde dat de taken van het Bureau naar het WES moesten worden overgeheveld.⁹⁸

Het bericht over de opheffing, dat begin mei in Amsterdam bekend werd, sloeg in als een bom. Rutgers was met stomheid geslagen. Hij vermoedde meteen de boze hand van Radek en kon niet bevatten dat Moskou zo snel voor het 'opportunisme' van de Pool overstag was gegaan. Aan Boecharin schreef Rutgers: 'Wir hatten nimmer geglaubt dass die Politik Karls von allen, auch von Sie, gebilligt wurde.'⁹⁹ De altijd wat naïeve Roland Holst was verbaasd dat juist Radek het Bureau zo'n kool had gestoofd, omdat zij hem in Zimmerwald als een samenbindend element had leren kennen. De door het ЕККИ gedicteerde opheffing vatte ze echter met een mengeling van gelatenheid en opluchting op. "De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heren zij geloofd" ... Gelukkig leven we nog!¹⁰⁰ Pannekoek reageerde eveneens tamelijk laconiek, ook al omdat hij de bui reeds eerder had zien hangen. Het kwam volgens hem niet alleen door Radek, maar vooral door de veran-

derende atmosfeer in Moskou waardoor de opstelling van het Amsterdams Bureau was achterhaald.¹⁰¹ Wijnkoop en Van Ravesteyn dachten daar anders over. Het door hen gedomineerde partijbestuur liet weten dat het Bureau geen standpunten had ingenomen ‘in tegenspraak met de tot dusver bekende opvattingen van het uitvoerend Comité van de Communistische Internationale’.¹⁰² Een paar maanden later echter zou Van Ravesteyn proberen om Gorter en Pannekoek de mislukking in de schoenen te schuiven.¹⁰³

Daartoe aangespoord door Wijnkoop stelde Rutgers enkele uitvoerige verklaringen op, waarin hij klip en klaar de beschuldigingen van het EKKI aan het adres van het Amsterdams Bureau weerlegde.¹⁰⁴ Wat betreft het anti-parlementarisme voerde Rutgers aan dat het Bureau zich geheel op de circulaire van Zinovjev had gebaseerd. Om aan te tonen dat Amsterdam niet principieel tegen parlementaire activiteiten was, wees hij op het feit dat Wijnkoop en Van Ravesteyn in de Tweede Kamer zaten. Ten aanzien van de vakbeweging verklaarde Rutgers dat het Bureau er niet tegen was om onder bepaalde omstandigheden de strijd binnen de reactionaire vakbonden te voeren. Er waren echter inmiddels ook revolutionaire vakbonden ontstaan. Het was, zo stelde Rutgers, toch in de lijn van Moskou om aan deze de voorkeur te geven – de oproep van de Russische vakbonden in april 1920 om een revolutionaire vakbondsinternationale te vormen, toonde dat volgens hem nog eens aan.¹⁰⁵

Rutgers ging verder op het verwijt van het EKKI in, dat het Amsterdams Bureau de KAPD in bescherming zou hebben genomen.¹⁰⁶ Hij herhaalde dat het Bureau het noodzakelijk had gevonden de meer principiële linkse vleugel in de communistische beweging tegen de rechtse, opportunistische richting te ondersteunen. ‘Die Opposition ist das Gewissen der Partei, eine Garantie gegen die Versteinerung und das Versprechen für die Partei,’ aldus Rutgers. Hij nam ook de centralisatie en discipline op de hak, die Moskou met het oog op de eenheid in de partijen wilde doorvoeren. Dit zou fnuikend zijn voor de pogingen om de syndicalisten en sociaal-anarchisten bij het communisme te betrekken, zoals de CPH bijvoorbeeld in Nederland probeerde. Het toonde aan dat Moskou niet goed op de hoogte was van de West-Europese omstandigheden, verklaarde het Amsterdams Bureau, zoals ook de keuze van het EKKI voor het WES van die onwetendheid getuigde.

Gebrekkige verbindingen

De kritiek van het EKKI op de linkse lijn van het Amsterdams Bureau kwam in feite neer op een distantiëring van zijn eigen opstelling in 1919. Niet ten onrechte refererde Rutgers er diverse malen aan dat Amsterdam eigenlijk niets anders had gedaan dan de opvattingen weer te geven zoals die bij zijn vertrek uit Rusland gehuldigd werden: hij meende in de geest van het eerste congres van de Komintern te hebben gehandeld. Dat na Radeks terugkeer in Moskou begin 1920 de bakens verzet waren, was het Amsterdams Bureau evenwel ontgaan. Na de conferentie in

februari gaf het Bureau zoals vermeld nog een aantal verklaringen uit – zoals die over het communisme in Groot-Brittannië en over de KAPD – die indruisten tegen de nieuwe lijn.¹⁰⁷

Deze ignorantie van het Amsterdams Bureau kwam voort uit het onvermogen een betrouwbare, directe verbinding met Rusland tot stand te brengen. Dit werd bemoeilijkt door het feit dat sinds november 1918 de post- en telegraafverbindingen tussen Nederland en Sovjet-Rusland verbroken waren. In april 1921 werden deze weer hersteld.¹⁰⁸ In de tussentijd verliepen de contacten tussen Amsterdam en Moskou uiterst moeizaam. Herhaaldelijk had Rutgers er bij Berzin op aangedrongen te helpen bij het totstandbrengen van een betere verbinding, maar zonder resultaat. Het gevolg was dat het Amsterdams Bureau op het WES aangewezen bleef. Terwijl tussen Berlijn en Moskou over en weer regelmatig berichten verstuurd werden, kreeg Rutgers nooit antwoord op zijn reeks via Reich verzonden brieven aan Berzin. Zo ongeveer het enige wat uit Moskou via de Duitse hoofdstad in Amsterdam aankwam, was het briefje dat Lenin op Rutgers' verzoek voor de Nederlandse communisten had opgesteld.¹⁰⁹ Rutgers had bijvoorbeeld nooit zijn schriftelijk mandaat van het EKKI ontvangen. Het door de geldkwesatie reeds gewekte wantrouwen tegen de Duitsers nam hierdoor toe, zeker toen de competentiestrijd tussen Amsterdam en Berlijn eenmaal ontbrandde.¹¹⁰

Ström in Stockholm

In februari 1920 slaagde Rutgers erin een ander verbindingskanaal met Moskou te vinden. Als tussenpersoon fungeerde Fritz Ström, een links-socialistisch leider in Zweden. Deze was na de uitwijzing van Vorovski door de regering in Stockholm begin 1919 officieel tot vertegenwoordiger van het volkscommissariaat voor Buitenlandse Zaken van Sovjet-Rusland benoemd. Tegelijk bemande hij ook het Scandinavisch Bureau van de Komintern in de Zweedse hoofdstad.¹¹¹ Ström onderhield de verbindingen tussen West-Europa en Moskou en stond in regelmatig contact met Komintern-voorzitter Zinovjev. De communicatie verliep via Litvinov, die zijn directe superior was. De Sovjet-vertegenwoordiger in Londen was nadat de Britse regering hem het land had uitgezet, teruggekeerd naar Rusland. Daarna had Litvinov zich als gevolmachtigde van het volkscommissariaat voor Buitenlandse Zaken gevestigd in Kopenhagen. Van daaruit onderhield hij – radiografisch – contact met Moskou. Rutgers had hem nog voor de Amsterdamse conferentie uitgenodigd, maar de Rus was niet zeer ontvankelijk voor dit soort verzoeken: 'Litwinow war ungeru Adressat von Appellen ausländischer Kommunisten, z.B. der eifrigen Holländer', aldus de Zweedse historicus Kan.¹¹² Ström garandeerde Rutgers dat hij berichten nadat deze bij hem waren binnengekomen, binnen negen dagen in Moskou kon laten bezorgen. Rutgers was er niet geheel zeker van of zijn brieven, die hij vanuit Amersfoort aan Ström verstuurde, niet geopend werden door de autoriteiten. Voor het meedelen van essentiële informatie gebruikte hij een cijfercode.¹¹³

Rutgers reageerde opgetogen, temeer omdat Ström ook enige financiële steun aan het noodlijdende Amsterdams Bureau kon verstrekken. Het Sovjet-consulaat in Stockholm beschikte over uitgebreide fondsen, waarmee het West-Europese groeperingen van de broodnodige gelden voorzag. Litvinov moest aan de subsidies zijn fiat geven, mogelijk nadat hij eerst Moskou had geconsulteerd. Eind februari meldde Ström hem dat het Amsterdams Bureau om 150.000 gulden had gevraagd, een overdreven hoog bedrag, zo vond de Zweed. Het lijkt erop dat enkele weken later 20.000 gulden naar Amsterdam werd gestuurd.¹¹⁴ Dit geld mocht niet voor ondersteuning van de stakende transportarbeiders worden aangewend, zo liet Ström later op gezag van Moskou weten. Rutgers vroeg meteen om meer geld. De wat sceptische Ström gaf de vraag door aan Litvinov. Kennelijk viel diens besluit positief uit. ‘Wir senden Ihnen die erste Sendung von Kostbarkeiten im Werte von fünfzigtausend Krone’, zo berichtte Ström Rutgers. ‘Neue Sendungen folgen mit erster Gelegenheit, sofort Nachricht über die glückliche Ankunft der ersten eingelaufen ist.’¹¹⁵ Begin mei ontving Rutgers vier edelstenen, wat hem enorm tegenviel. Tegenover Wijnkoop sprak hij van een ‘reuzenstrop’: het verschil met de door Ström gewekte verwachtingen ‘is wel heel bar’. In een gecodeerde brief liet Rutgers aan de gulle schenker in Stockholm weten dat de getaxeerde waarde van de stenen slechts 3000 à 4000 gulden bedroeg. ‘Das wurde kaum unsre Schulden decken und wir müssen dringend um eine grössere Sendung bitten.’¹¹⁶

Naast geld had Ström ook nog een radio-ontvangstapparaat in de aanbieding. Aan Rutgers vroeg hij of hij de beschikking had over een marconist.¹¹⁷ Voordat er echter apparatuur en meer geld konden worden gestuurd, was het Amsterdams Bureau al opgedoekt. Het moet voor Rutgers een bijzonder onaangename verrassing zijn geweest dat een van de eerste officiële berichten van het ЕККИ die hij via de felbegeerde, niet over Berlijn lopende verbinding met Moskou ontving, het besluit was om het Bureau op te heffen.¹¹⁸ In dit bericht droeg ЕККИ-secretaris Radek het Amsterdams Bureau verder op de resterende gelden en kostbaarheden aan het Scandinavisch Bureau over te dragen. Rutgers deelde Berzin echter mee dat men platzak was en zelfs geld te kort kwam: begin mei zouden de schulden 4000 gulden bedragen.¹¹⁹ Dat Ström kort daarvoor al over de brug was gekomen, vermeldde hij niet.

Conferentie in Christiania

Het Amsterdams Bureau leek zich te schikken in zijn lot. Het zei toe niet meer in naam van het ЕККИ te zullen optreden en alleen de lopende zaken af te handelden. Rutgers vatte dit echter ruim op. De door het Amsterdams Bureau en het WES afgesproken conferentie stond nog altijd op de rol. Als locatie was het Noorse Christiania uit de bus gerold. Ström had hierop aangedrongen, omdat het zo makkelijker zou zijn voor de Russen om deel te nemen.¹²⁰ Ondanks zijn toezegging dat het Bureau zijn politieke activiteiten zou staken, trachtte Rutgers – mede op aanraden

van Pannekoek – internationale steun te mobiliseren voor de komende conferentie.¹²¹ Hij schreef de Zwitserse geestverwant Herzog bijvoorbeeld dat de aanwezigheid van links-georiënteerde groeperingen een kwestie van levensbelang was om een dam op te werpen tegen het opportunistische tij; ‘hoffen wir das die Offensive noch abgeendet werden’.¹²² Ook Pankhurst en de KAPD ontvingen dergelijke brieven van Rutgers.¹²³ Verder drong hij bij twee van de leiders van het Franse Comité de la 3e Internationale, Loriot en Boris Souvarine, op hun komst aan.

Van een conferentie in Christiania kwam echter weinig terecht doordat voor half juli het tweede wereldcongres van de Komintern werd uitgeschreven. Op doorreis naar Rusland ontmoetten nog wel enkele Italianen, Noren en Zweden elkaar in Noorwegen.¹²⁴ Voor de CPH was onder meer Wijnkoop aanwezig. De summiere verslagen die van de bijeenkomst bewaard zijn gebleven, duiden erop dat ook hier de waardering niet groot was voor de wijze waarop het Amsterdams Bureau de organisatie van de conferentie in januari had aangepakt.¹²⁵

Lenins Kinderziekte

Naast de veroordeling door het ЕККИ kreeg het Amsterdams Bureau er ook van Lenin flink van langs. Vlak voor het tweede congres van de Komintern in juli 1920 verscheen zijn brochure *De ‘linksche’ strooming. Een kinderziekte van het communisme*. In dit boekje zette Lenin glashelder de communistische tactiek uiteen voor de periode waarin de revolutionaire geest wat was geweken. In feite verkondigde hij hierin de noodzaak van compromissen teneinde de arbeiders voor het communisme te winnen. Het was eigenlijk de eerste vanaf de top gedecreteerde fundamentele verandering in de politieke lijn die de communistische achterban moest slikken, en er zouden er nog heel wat volgen.

Met zijn brochure bond Lenin de strijd aan met de ‘linkse’ communisten. Hij rekende zonder mededogen af met hun reserves ten aanzien van parlement en vakbonden. De communisten moesten dáár werken waar de massa’s waren, zo betoogde hij. Concreet hield dat in: deelname aan de verkiezingen en werken in de ‘reactionaire’ vakbeweging om deze over te nemen. De links-radicalen noemde Lenin sektarisch, omdat zij zich juist afkeerden van de massa’s. Hij ging uitgebreid in op de stellingen van het Amsterdams Bureau over het parlementarisme. Zin voor zin ontleedde en weerlegde hij deze.¹²⁶ Daarnaast trok de Russische leider fel van leer tegen de ‘Hollandse linksen’. Zij zouden redeneren ‘als doctrinair van de revolutie, die nooit aan een werkelijke revolutie hebben deelgenomen’.¹²⁷

De afkeer van de linksen van een strak geleide, gedisciplineerde voorhoedepartij van toegewijde beroepsrevolutionairen vond evenmin genade. ‘Waarschijnlijk zijn enige leden van de Hollandse Communistische Partij, die het ongeluk hadden, in een klein land met de tradities en voorrechten van een bijzonder stabiele legaliteit te worden geboren, en die de wisseling van legaliteit en illegaliteit nooit hebben gekend, zelf in verwarring en verbijstering geraakt, en hebben tot deze dwaze

bedenksels bijgedragen,' schimpte Lenin.¹²⁸ Het bolsjewistische partijmodel werd de communisten overal ter wereld ten voorbeeld gehouden.

Het lijkt erop dat Lenin, die zijn brochure afrondde in dezelfde tijd dat het EKKI tot de opheffing overging, persoonlijk heeft bijgedragen aan het terugdraaien van het mede door hem genomen besluit om het Amsterdams Bureau in het leven te roepen. In zijn publicatie drong hij er namelijk sterk bij het EKKI en het komende wereldcongres van de Komintern op aan om de linkse afwijkingen ronduit te veroordelen en 'in het bijzonder de gedragslijn van enige leden van de Hollandse Communistische Partij, die – hetzij direct of indirect, openlijk of in het verborgene, geheel of gedeeltelijk – deze onjuiste politiek hebben ondersteund'.¹²⁹

Rutgers berust

Uitgerekend het eerste lid van het Amsterdams Bureau die door deze interventie van Moskou door de knieën ging, was de initiator ervan – Rutgers zelf. Binnen de kortste keren draaide hij om als een blad aan de boom. Aanvankelijk had hij in de veronderstelling geleefd dat de Komintern met de vestiging van het Bureau in Amsterdam het zwaartepunt meer in westwaartse richting had willen verplaatsen, wat hij toejuichte.¹³⁰ Ook na de opheffing van het Bureau zette Rutgers zich nog sterk af tegen de neiging tot centralisatie in de Komintern. 'Eine einheitliche, straff disziplinierte internationale Organisation herbeizuführen ist heute noch unmöglich', zo liet hij het EKKI weten.¹³¹ Nadat Lenin en in zijn voetspoor het tweede wereldcongres – waarop Rutgers vanwege zijn gebrekkige gezondheid niet aanwezig kon zijn – de staf hadden gebroken over de links-communistische opvattingen, was Rutgers' toon geheel anders. Plotseling bezong hij de voordelen van een 'streng discipline' en een 'zoo groot mogelijke onderwerping van de nationale organen onder een internationale leiding vanuit Moskou'. Het gevaar van een bolsjewistische dominantie in West-Europese aangelegenheden wuifde hij zorgeloos weg; 'onze Russische vrienden' zouden hierin wel maat weten te houden. Van een vermeend gebrek aan kennis bij de bolsjewieken van West-Europa rept hij niet meer.¹³²

Nadat het tot hem was doorgedrongen dat de Komintern en Lenin definitief een andere richting waren ingeslagen, schikte Rutgers zich zonder protest in de nieuwe lijn. Dat hij zo eenvoudig om ging, zal ongetwijfeld hebben samengehangen met zijn vurige wens zijn werkzaamheden als ingenieur ten behoeve van de opbouw van Sovjet-Rusland voort te zetten.¹³³ Later zou Rutgers zijn bekering aan Lenin toeschrijven. 'Lenin's brochure over de linkse stroming was voor mij een goede les, die ik geheel-en-al ter harte heb genomen.'¹³⁴ Daarbij kwam nog eens dat Rutgers lid was van de RCP. Deze partij zou hij ook later door dik en dun volgen, ook in het tijdperk van Stalin. Van zijn 'Amsterdamse' verleden distantieerde hij zich volledig. In de autobiografie die hij in 1933 voor de kaderafdeling van de Komintern schreef, mat Rutgers zijn politieke zonden breed uit. In deze boetedoening deed hij het Amsterdams Bureau en zijn 'linkse afwijkingen' af als 'sectarisch'.¹³⁵

Om gezondheidsredenen vertrok Rutgers eind 1920 naar Italië. Enkele maanden later wezen de Italiaanse autoriteiten hem het land uit. Rutgers reisde naar Moskou, waar hij in 1921 als gast aan het derde congres van de Komintern deelnam. Hij wist daar Boecharin en Lenin warm te krijgen voor zijn in Italië uitgeoefende plan om in Siberië steenkoolmijnen en een staalfabriek tot ontwikkeling te brengen met de hulp van buitenlandse ingenieurs.¹³⁶ Dit leidde tot de oprichting van een zogeheten ‘Autonome Industriële Kolonie’, die was gevestigd in Kemerovo in het Koeznetsk-gebied. Verschillende Nederlanders kwamen hier werken, zoals de al genoemde Baars, Anton Struik en Schermerhorn, maar ook Nel en Koos Visch.¹³⁷ Hoewel Rutgers regelmatig Nederland bleef bezoeken, zou hij in de CPH geen belangrijke rol meer vervullen. In 1938 keerde hij naar zijn vaderland terug. De grond werd hem in de Sovjet-Unie te heet onder de voeten, toen de door Stalin ontketende terreur zich ook tegen buitenlanders richtte. Zijn bewondering voor de Russische dictator zou er niet onder leiden.

Opkomende centralisatie

Het opzetten van een Bureau van de Komintern in Amsterdam was een blijk van vertrouwen van Lenin in de tribunisten. Sommigen van hen zullen het misschien ook wel als een bolsjewistisch eerbewijs aan hun adres hebben opgevat, als een erkenning en beloning van jarenlange, bewezen standvastigheid in het voorste revolutionaire gelid – ook al was hun partij dan niet al te happig geweest op internationale samenwerking.¹³⁸ Lang duurde deze periode van vermeende *close harmony* niet. Binnen de kortste keren veranderde het Bureau van een teken van bolsjewistische waardering in het symbool van tribunistisch tekort. De organisatie van de conferentie in Amsterdam draaide uit op een echech en het Bureau liep ideologisch vrijwel meteen uit de pas bij het EKKI. Afgesneden van de Komintern werd het een politiek fossiel waarin de radicale standpunten die Moskou in 1919 met verve had uitgedragen, waren gestold. Dat dit buiten de schuld van het Bureau was gebeurd, maakte weinig uit. Nadat het EKKI zijn koers eenmaal drastisch had gewijzigd, moest deze broedplaats van ‘oude’, radicale opvattingen uit de weg worden geruimd. Het prestige van de tribunisten liep hierdoor zware schade op. De afdeling Amsterdam van de CPH voelde dit haarfijn aan; in een reactie op de opheffing stelde deze dat hierdoor ‘het stempel der minderwaardigheid op de Hollandsche C.P. wordt gedrukt’.¹³⁹

Achteraf bezien was de sluiting van het Bureau de eerste stap in het proces van centralisatie dat in 1920 in de Komintern op gang kwam. ‘The hasty suffocation of the Amsterdam effort provided at the very start a flash of insight into the future mechanism of the Russian monopoly of wisdom and power in the Comintern’, aldus Draper.¹⁴⁰ Na Amsterdam moesten al snel ook andere buitenposten er aan geloven. Het Zuidelijke Bureau in Kiev sloot zijn deuren toen de Oekraïne in de frontlinie van de oorlog met Polen kwam te liggen. Het Scandinavisch Bureau werd

opgeheven nadat in de loop van 1920 de verbindingen tussen Rusland en Europa sterk waren verbeterd. Een jaar later gingen eveneens het Pan-Amerikaanse Bureau en de pas geopende Aziatische Bureaus in Bakoe, Tsjkent en Irkoetsk dicht.¹⁴¹ Begin 1922 liquideerde de Komintern haar Weense Bureau, vanwege ideologische dissentie. Hoewel ook het WES in Berlijn op de nominatie stond te verdwijnen, bleef het tot het midden van de jaren twintig bestaan.¹⁴² Met het einde van de Geallieerde belegering van Rusland verviel een van de redenen voor het netwerk van buitenlandse bureaus van de Komintern. Belangrijker was wellicht het feit dat deze ver van het centrum opererende posten politiek en ideologisch vaak lastig in het gareel waren te houden. Wat de doorslag ook gegeven mag hebben, in ieder geval was voor hen geen plaats meer binnen het centralistischer wordende Komintern-apparaat.

Op deze centralisatie reageerden de leden van het Amsterdams Bureau zeer uiteenlopend. Rutgers legde, zoals gezegd, het hoofd in de schoot: hij was de eerste van de leidende tribunisten die zich schikte naar het machtswoord van Moskou. Van Ravesteyn en Wijnkoop waren tegen de dominerende positie die de bolsjewieken voor zich opeisten, maar verwelkomden de versteviging van de positie van de partijleiding die met de centralisatie van de Komintern gepaard zou gaan. Gorter en Pannekoek daarentegen moesten van dit alles niets weten. Zij borduurden voort op het gedachtegoed van het Amsterdams Bureau, op straffe van excommunicatie. Roland Holst schipperde tussen deze uitersten, zoals gebruikelijk een definitieve keuze voor zich uit schuivend. Ook zij zou snel gedwongen worden kleur te bekennen.